

Nacionalizmi, etnična mobilizacija in mednacionalni konflikti

(Ob začetkih prestrukturiranja Jugoslavije)

Jugoslovanska stvarnost – povsem drugačna od sodobne zasnove mednacionalnih odnosov

Uvod

V Evropi, pa tudi v drugih delih razvitega sveta je viden velik interes za medetnične odnose; o njih so številne razprave in zamisli, ki težijo k etnično pluralistični integraciji, ta pa predstavlja ohranjanje in razvijanje etnične identitete, zagotavljanje politične avtonomije narodov, zaščite manjšin in uveljavljanje njihovih pravic.¹ Vsi trendi kažejo, da prevladujejo pogledi o urejanju medetničnih odnosov, ki bi ustrezali postindustrijskemu družbenemu razvoju. Pot do njihove uresničitve je še dolga in zavita, kar še posebej velja za vzhodni del Evrope, kjer so nakopičeni težko rešljivi problemi. Ob tem seveda ni mogoče zapostaviti konfliktnih razmerij, ki prizadevajo Irce, Baske, pa imigrantske etnične skupnosti (nove etnične manjšine) ipd., pa tudi avtohtone etnične manjšine v Zahodni Evropi.

Dogajanja v Jugoslaviji, povezana s postopki nastajanja nacionalnih suverenih tvorb, s procesi spreminjanja ali razpadanja dosedanje Jugoslavije, potekajo pod budnimi očmi kritične svetovne politične in tudi strokovne javnosti. Vidni so močni procesi etnične mobilizacije, nacionalizmi vseh barv, ekstremna srbska represija nad Albanci na Kosovu s kršenjem bistvenih etničnih in političnih ter človekovih pravic, mednacionalni konflikti v Kninski krajini, Baniji, Kordunu med Srbi in Hrvati. Prihaja do medetničnih in mednacionalnih konfliktov v Sandžaku med Muslimani in Srbi, v Makedoniji med Albanci in Makedonci ipd. Ker gre za konflikte med avtohtonim prebivalstvom različne narodne in religiozne pripadnosti, so utemeljene razlage, da ves čas prikrite konflikte aktivirajo in spodbujajo politični voditelji, ki izrabljajo etnično nehomogenost republik v času, ko se podira sedanja politična stavba Jugoslavije in ko se začenejo konfliktni spopadi v ločitvenem ali spreminjevalnem postopku za ozemlje, interesna področja, skupno aktivno in pasivno dediščino, takšen ali drugačen politični režim.

Etnična mobilizacija

Procesi razpadanja socialističnega sistema v Jugoslaviji so neenakomerni, medtem ko je ta, s politično pluralizacijo v Sloveniji in na Hrvaškem razpadel, je stari socialistični sistem še vsidran v drugih – vzhodnih delih Jugoslavije, kjer je na oblasti le Zveza komunistov ali v Socialistično stranko v Srbiji preoblikovana Zveza komunistov. V vzhodnem delu Jugoslavije se začene večstrankarski volilni boj, v katerem odločilno vlogo igrajo narodni in nacionalni interesi. Ti so bili prav

¹ B. Mašanović: Kako zaščititi majhne? Delo, 25. 9. 1990.

tako odločilno pomembni v že opravljenih večstrankarskih volitvah, torej v boju za oblast v zahodnem delu Jugoslavije. Ta ugotovitev se zdi pomembna, ker potrjuje teoretično hipotezo, da so v večnacionalnih državah etnične razlike centralna os socialne in politične mobilizacije za daljše zgodovinsko obdobje. Razrednost je v teh družbah potisnjena v ozadje, kar je vidno tudi v političnih bojih v Jugoslaviji, ko pravzaprav socialnim vprašanjem ni dana takšna pozornost, kot jo zahteva globoka socialna kriza z grozečo revščino. Zapletenost medetničnih odnosov v Jugoslaviji je še v tem, da se ne srečujemo le z večnacionalno strukturo Jugoslavije, marveč tudi z nacionalno nehomogenostjo republik in tudi z večetnično manjšinsko strukturo.

V večnacionalna narava Jugoslavije je spet zapletena in specifična. Jugoslovanski narodi niso izoblikovali suverenih držav, torej so v fazi oblikovanja nacij, hkrati pa so med njimi velike razvojne, kulturne in civilizacijske razlike, pa tudi opaznejše razlike glede številčnosti narodov. Mednacionalne konflikte v Jugoslaviji lahko pripišemo predvsem dosedanemu neustreznemu političnemu sistemu, ki je omejeval avtonomijo narodov in razvoj politične demokracije. Jugoslovanski federalni sistem se je zaradi omenjenih razlik med narodi, elementov centralizma in neobstoja politične in ekonomske demokracije, izkazal kot neučinkovit.

V večnacionalna sestava republik, obstoj avtohtonih narodnih manjšin znotraj njih, neenakomeren socialnoekonomski razvoj in kulturne razlike med številčno večino in manjšino (razmere na Kosovu so specifične, ko v pokrajini Albanci predstavljajo številčno večino in dejansko deprivilegirano narodno manjšino, v enotni Srbiji pa hkrati manjšino v kvantitativnem in kvalitativnem smislu) so pomembni izvor medetničnih in mednacionalnih konfliktov, centralna os socialnih in političnih procesov ter politične mobilizacije. Politična mobilizacija na etničnih in nacionalnih temeljih zapostavlja razredne in statusne delitve v etničnih tvorbah in tako ustvarja učinkovitejšo politično homogenizacijo.

V Jugoslaviji nastaja politična etnična mobilizacija zaradi dveh temeljnih razlogov: socialnoekonomske krize in političnega prenavljanja. Deprivilegirani narodi (Albanci) se borijo za avtonomijo, priznanje pravic, moč in ekonomske deleže, močnejši narodi (Srbija) opravljajo preprečevalne akcije, da zaščitijo svojo moč pred zahtevami deprivilegiranih in jo še povečujejo. Ekonomsko razvitejši narodi (Slovenci, Hrvati) se spopadajo za politično avtonomijo, ki bi bila ustrežnejša njihovemu socialnoekonomskemu razvoju, pri tem pa postajajo tarče drugih (Srbi), ki so vplivni v federaciji in številčnejši.²

Srbi preko svojih narodnostnih skupnosti na Hrvaškem in v BiH izrabljajo nacionalistične izjave hrvaških voditeljev iz predvolilnega boja za širjenje občutkov ogroženosti svojega naroda zunaj Srbije v obeh navedenih republikah. Pri tem ni mogoče izključiti zgodovinskega spomina na mednacionalno pogojene poboje v drugi svetovni vojni in pa verjetno pojave diskriminacij po ustoličenju nove oblasti na Hrvaškem v odnosu do Srbov, ki živijo v tej republiki. Medsebojne napetosti ustvarjajo pogoje za nacionalistične manipulacije in za množične upore Srbov, povezane z nezakonitim oboroževanjem in nasilnimi akcijami. Intervencije policije rodijo nove konflikte in krog je sklenjen.

V Jugoslaviji se odvija etnična mobilizacija na temelju ekonomskih, političnih, kulturnih in emocionalnih dejavnikov.

Deprivacija, diskriminacija, kršenje temeljnih pravic Albancev na Kosovu in

² Glej M. Haller: *Class and Nations as Competing Bases for Collective Identity and Action*, First Central European Sociological Conference, Ethnicity and Nations in Central Europe, Krakow, 26–29 April 1990, str. 18–25.

represija zoper njih s hkratnim povečanjem nezaposlenosti in revščine med njimi vodijo do kongruence njihovih statusov na nizki ali najnižji ravni. Ob tem se zastavlja vprašanje, kam vodi takšna politika sedanjega srbskega vodstva. Politiko ekstremnega zaostrovanja, ki dobiva številne, skrajno negativne sodbe svetovne javnosti, je razumno težko pojasniti. So razlage, naj bi ekstremna zaostrovanja pripeljala do izrednega stanja po vsej Jugoslaviji in do preurejanja Jugoslavije s pozicij moči.

Po teoriji, ki pa velja za manjše neavtohtone etnične manjšine, ekonomska in politična izločenost etničnih skupin, kar kaže na njihov konsistentno nizek socialni status, povzročata njihovo manjšo mobilizacijo. Do izrazitejše politične mobilizacije etničnih skupin more namreč priti šele ob pojavih inkongruence njihovih statusov, kar pomeni npr. socialno ekonomsko vključenost in politično izločenost etničnih skupin.³ Malo je verjetno, da srbsko politično vodstvo gradi svojo politiko na Kosovu na teh teoretičnih izhodiščih, saj je albanski narod na Kosovu avtohton, številčen in ima svojo inteligenco, pa tudi že izkušnje z omejeno politično in razvijajočo se kulturno avtonomijo, ki sta se v preteklosti začeli uveljavljati. Državna in politična represija v takšnih razmerah ne moreta zatreti etnične identifikacije, ki se zaradi tega krepi, ne moreta tudi raztrgati močnih socialnih mrež, te se z zunanjo represijo utrjujejo in krepijo etnično-politično mobilizacijo. Srbska politika na Kosovu vodi do pasivnega ali aktivnega odpora Albancev in do dolgotrajnih, težko rešljivih medetničnih konfliktov, hkrati pa krepi separatistične težnje med Albanci. Skratka, represivna politika na Kosovu spodbuja politično mobilizacijo Albancev na etničnih izhodiščih.

Kosovske razmere – kolonialni medetnični odnosi

Svetovna javnost je močno razburjena nad policijskim režimom in kršenjem pravic na Kosovu. Pregled medetničnih odnosov pokaže, da so sedanje razmere na Kosovu precej podobne kolonialnim večetničnim družbam. Močnejši s policijskimi silami zasedajo področje in uveljavljajo etnično delitev dela. Vodilne funkcije dobijo dominantni nosilci moči, etnična manjšina je deprivilegirana, podrejena, brez možnosti vpliva. Prirojen etnični status postaja odločilen dejavnik pri določanju socialnega statusa. Medetnični odnosi ostajajo nerazviti, prevladuje etnična zaprtost, endogamija, če prihaja do medetničnih odnosov, so ti disfunkcionalno konfliktni, ker odnosi temeljijo na etnični hierarhiji, torej na procesih etnične stratifikacije, na neenakopravni delitvi moči. Vladajo nasilje, prisila, strah in politični nadzor nad tradicionalnimi družbenimi tvorbami in socialnimi mrežami.

Za opisani tip kolonialnih medetničnih odnosov, pri katerih so hkrati prisotni tudi nekateri elementi kastnih sistemov, gre za opazno družbeno segmentacijo, segregacijo, ločen sistem temeljnih institucij (izobraževalnih, kulturnih, političnih ipd.). Do tega prihaja, ker ni skupnih institucionalnih okvirov in skupnega integrativnega vrednostnega sistema. Še bolj zapleteni so medetnični odnosi, kadar se nekatere skupne institucije začnejo podirati in uvajati ločene, kar se dogaja na Kosovu. Očitno je, da kolonizatorski medetnični odnosi spodbujajo konflikte, upore, revolucije in da mobilizirajo deprivilegirano, podrejeno etničnost. Medetnične konflikte blaži izpolnjevanje obveznosti nadrejenih do podrejenih v smislu

³ Glej C. Bolzman, R. Fibbi: *Collective Strategies of Assertion of Immigrants in Switzerland*, XII. World Congress of Sociology, Madrid, 9–13 July 1990.

skrbi za njihovo blaginjo, zaščito ipd. (benevolentni paternalizem), in v tem primeru nastajajo pojave oblike konformnosti podrejene etničnosti do dominantnega sistema.⁴ Benevolentnega paternalizma na Kosovu ne srečujemo.

Seveda se takoj lahko sprožijo ugovori zoper primerjave kosovskih razmer s kolonialnim – etničnim sistemom, češ da so represivni ukrepi usmerjeni v zaščito ogroženih avtohtonih Srbov in Črnogorcev na Kosovu in v zaščito ozemeljske celovitosti Srbije in Jugoslavije pred separatističnimi težnjami Albancev. Ugovori morajo tudi navajati trditve, da srbska policijska oblast, razširjena na Kosovu, ni osvajalska, kolonizatorska, marveč le brani tradicionalno srbsko področje. Vendar so za sociološko analizo medetničnih razmerij in sredstev za zatiranje medetničnih konfliktov na Kosovu predvsem pomembni vsebinski vidiki dejanskih razmerij, ki prizadevajo Albance zaradi ravnanja srbske – policijske oblasti. Ti vsebinski vidiki pa so močno podobni opisanim kolonialnim etničnim razmerjem. Ker se ti odnosi povsem razlikujejo od sodobnih zasnov medetničnih odnosov, ki temeljijo na etnični enakopravnosti, ločevanju socialnega statusa od etničnega, na enakih tekmovalnih možnostih ne glede na etnično poreklo, na spoštovanju posebnih kulturnih etničnih pravic, na odnosih medsebojne etnične tolerance, stvarnega etničnega pluralizma in interkulturalizma ipd., je seveda upravičena mednarodna reakcija na kosovske razmere. Morda so močni mednarodni pritiski v tem trenutku edino učinkoviti način za spreminjanje medetničnih razmer na Kosovu.

Dolgoročno seveda na Kosovu trajna podreditev in diskriminacija Albancev ali njihova izolacija ali pa asimilacija ne pridejo v poštev. Rešitve se bodo morale iskati na sodobnejših zasnovah medetničnih odnosov.

Politične sile in nacionalizem

Sedanje politične sile v Jugoslaviji močno gradijo svojo politiko na nacionalizmu. Nove politične sile, ki so prišle na površje in na oblast na Hrvaškem in v Sloveniji, so osredotočale svoje predvolilne programe na antikomunizem, večstrankarsko demokracijo ipd., pa tudi na nacionalizem. Stare politične sile v Srbiji npr., ki še niso spustile politične moči iz rok, prav tako gradijo svoje politične programe na močnih nacionalističnih poudarkih o veliki enotni Srbiji brez dosedanjih avtonomnih pokrajin. Pri tem pa se te sile ob nezadovoljstvu s sedanjo preslabotno federacijo zavzemajo za močno centralizirano federacijo, v kateri naj bi imel največji narod največ vpliva.

Nove politične sile v zahodnem delu Jugoslavije pa napadajo dosedanja zvezni unitarni centralizem, ki jim je temeljni izvor za graditev nasprotnih programov, zasnovanih na nacionalni avtonomiji.

Analitiki novih političnih sil v Vzhodni in Srednji Evropi, ki jim je uspelo zrušiti monistično oblast komunističnih partij in so alternativa prejšnjim političnim režimom, jih delijo na dve veliki skupini, populistično in liberalno. Populistične politične sile gradijo svoje politične programe na patriotizmu, nacionalni suverenosti, nacionalni državi, nacionalizmu, religioznih vrednotah, na pomenu nacionalnega jezika, kulture, tradicije ipd.

⁴ – B. Ringer, E. Lawless: *Race, Ethnicity and Society*, Routledge, New York 1989, str. 50–68.

– G. Furnivall: *Colonial Policy and Practice*, New York University Press, New York, 1956, str. 304–305.

– M. Smith: *The Plural Society in the British West Indies*, Univ. of California Press, Berkeley 1965, str. 82–89.

– J. Rex: *Race Relations in Sociological Theory*, Schocken Books, New York 1970, str. 74–78.

– P. van den Berghe: *Race and Racism*, John Wiley, New York 1967 str. 27.

Liberalne sile pa se v svojih političnih programih predvsem osredotočajo: na ekonomsko liberalizacijo s privatizacijo in modernizacijo, na socialno enakost, demokratizacijo, liberalnejši politični sistem, pravno državo in civilno družbo, človekove pravice, na pravico posameznika do lastne kulture. Seveda je v programih populistov mogoče najti tudi elemente liberalcev in obratno, vendar temelji opisana razporeditev novih političnih sil na poudarkih v njihovih političnih programih.

Populistične sile dajejo torej močan poudarek nacionalizmu. Analitiki razmer v vzhodni postsocialistični Evropi se sprašujejo, ali nacionalizem ne pripada premodernim razvojnim obdobjem in ali zaradi svoje usmerjenosti na tradicijo, povezanost z zemljo, z religijo, iracionalnimi instinkti, nepredvidljivostjo, atavizmom, bojaznijo in sovraštvom pred drugačnim niso ovira za modernizacijske procese.

Nacionalizem v političnih programih novih političnih sil Vzhodne in Srednje Evrope je mogoče pojasniti. Te države, razen Jugoslavije, so bile pod nadoblastjo Sovjetske zveze, pa ni slučajno, da dajejo takšen pomen nacionalni suverenosti. V Jugoslaviji pa je težnje po nacionalni suverenosti vspodbujal zvezni unitarni centralizem. V mnogih vzhodnih državah etnične manjšine niso imele priznanih kolektivnih manjšinskih pravic in tudi uresničevanje kulturnih pravic je bilo problematično. V Jugoslaviji smo se srečevali z mnogimi problemi etničnih manjšin, predvsem z uresničevanjem njihovih pravic. Nove politične sile so med kampanjo in po prevzemu oblasti hitro prišle v konflikte z etničnimi manjšinami, ki so podpirale liberalno politično usmeritev kot alternativo prejšnjemu političnemu režimu, nacionalizem populističnih sil pa je bil zanje izziv, ker so ga razumele kot usmeritev večine, ki jim je prinesla le delno osvoboditev, demokracijo, obremenjeno z nacionalizmom in osredotočenje na graditev nacionalne države brez zadostnih zagotovil za manjšinske regionalne posebnosti.

Po prevzemu oblasti začnejo populistične politične sile s politično prenovo, s podiranjem političnega in ideološkega monizma, socialističnega internacionalizma, z dajanjem prednosti nacionalnim subjektom, z drugačnimi ocenami zgodovinskih dogodkov neposredno pred drugo svetovno vojno, med vojno in po njej. Z graditvijo nacionalne suverenosti in osredotočanjem na narod, se hkrati skušajo preseči nacionalne meje in se z uveljavitvijo tržnih razmer povezati z Evropo. V teh usmeritvah, ki zahtevajo več časa, so vidni zastoji in energija, se pretežno usmerja na graditev nacionalne suverenosti in neodvisnosti. Ob tem se seveda morda nekoliko prezgodaj zastavlja vprašanje o novih vrednostnih usmeritvah postsocialističnih družb, ki so se otresele uradne monistične ideologije. Zaenkrat se kaže dve opciji: nacionalistična in religiozna. Ali bo val konservativizma prevladal za fasado modernizma⁵, je pomembno vprašanje, odgovori nanj pa so še preuranjeni.

Prikazane posplošene značilnosti nacionalizmov v vzhodnoevropskih državah veljajo z nekaterimi omejitvami tudi za Jugoslavijo, vendar gre tudi za posebnosti. Izvorov nacionalizma ne moremo iskati v zunanjih dejavnikih, v iskanju nacionalne suverenosti navzven v odnosu do centralne socialistične države – Sovjetske zveze, glede na to, da Jugoslavija ni bila podrejena Sovjetski zvezi kot večina drugih vzhodnoevropskih držav. Izvori nacionalizma v Jugoslaviji so nastali iz notranjih razlogov boja za nacionalno suverenost in avtonomijo, v reakciji do zvezne centralne federativne oblasti. Ob prevzemu oblasti po novih političnih silah

⁵ T. Kozma: *Minority Conflicts and Educational Policy in Eastern Europe*, XII. World Congress of Sociology, Madrid, 9–13 July 90.

v Sloveniji in Hrvaški se politične nacionalne in nacionalistične usmeritve med njimi in starimi političnimi silami v Srbiji izrazito razhajajo. Soglasje je le v nestr-njanju z obstoječo jugoslovansko federativno ureditvijo. Nove politične sile na zahodu države so za nacionalno avtonomijo in suverenost svojih republik in za morebitno konfederativno zvezo z Jugoslavijo, stare politične sile Srbije pa gradijo svoj nacionalizem na močni, veliki srbski državi, ki bi prevladovala v centralistično urejeni jugoslovanski federaciji.

Posebnosti jugoslovanskih razmer – vzbujajoči nacionalizem – so še v tem, da v etnično nehomogeno sestavljenih republikah prebivajo avtohtoni prebivalci dru-gih jugoslovanskih narodov, ki – razen Albancev – živijo zunaj svojih jugoslovan-skih republik. Teh ne moremo šteti za klasične etnične manjšine, ki imajo svoje nacionalne države zunaj Jugoslavije – v obmejnih državah. Posebnost Albancev na Kosovu pa je, da so številčen narod, katerega slaba polovica biva v Jugoslaviji, druga pa v LR Albaniji. Albance na Kosovu in v Srbiji moremo zaradi njihove deprivilegiranosti v sociološkem smislu šteti v etnično podrejeno manjšino. Za pripadnike drugih narodov, ki kot avtohtono prebivalstvo ne živijo v svojih matič-nih republikah, je zaradi pomanjkanja empiričnih podatkov težko soditi, ali jih moremo prištevati med deprivilegirane etnične manjšine – pojmovanje v sociolo-škem smislu, čeprav nekaterih teh njihovih značilnosti ni mogoče izključevati. Ob izbruhu nacionalizma v prestrukturiranju Jugoslavije je pomembno predvsem to, da obstoj avtohtonih Srbov na Hrvaškem pomeni izvor zaostrenih in nevarnih nacionalnih konfliktov, ko z njihovim oboroženim uporom proti republiškim obla-stem postajajo sredstvo pri delitvi interesnih področij in pri spopadu starih srbskih političnih sil proti novim političnim silam v Hrvaški in Sloveniji. Tu se kažejo absurdi. Staro politično vodstvo Srbije ne priznava avtonomije Albancev v Srbiji, na jugoslovanski ravni teži k omejitvi avtonomije drugih jugoslovanskih republik in k njihovemu podrejanju srbskemu modelu. Po drugi strani pa podpira avtono-mistične težnje Srbov, ki živijo na Hrvaškem in BiH, in to tudi na etnično mešanih področjih.

Nacionalizmi ob preoblikovanju in nastajanju nacionalnih držav

Analiza nacionalizmov v Vzhodni Evropi in Jugoslaviji, ki postajajo pomembni za stare in za nove politične sile, kaže, da ne gre toliko za provincialistične, nacionalistične pojave zaostalih regij, marveč predvsem za nacionalizem v središču naroda, ki si prizadeva za suverenost naroda, za zgraditev nacionalne države. Nacionalizem – univerzalna, legitimna vrednota političnega dogajanja v 20. stolet-ju – je povzročal številne konflikte in vojaške spopade. Združuje narod kot skup-nost in nacionalno državo, ki je suverena na svojem teritoriju. Ni pa mogoče nacionalizma enačiti z nacionalno državo, njej zagotavlja le mite skupnega izvora, simbolni, psihološki koncept, prepričanje, emocije. Utrjuje narod kot skupnost s samozavedanjem članov, njihovo identifikacijo, občutke obveznosti, lojalnosti, z ekskluzivno notranjo pristojnostjo in zunanjo suverenostjo (neodvisnostjo). Nacionalna država poveže narod z državo, ki dobi ekskluzivno pristojnost nad teritorijem v imenu naroda. Država pridobi moč in prodira v civilno družbo, saj moderna država postaja zmeraj bolj infrastrukturno močna. Država tako tudi prodira v narod kot družbeno skupnost. Pripadniki države pridobijo državljanstvo, ki kamuflira njihovo enakopravnost, dokler ne izbruhnejo v večnacionalni državi medetnični konflikti s pojavi etnične stratifikacije, in takrat zaživijo nacionalizmi

v svoji mobilizacijski vlogi. Države z etničnimi manjšinami ali z manjšimi ali slabotnejšimi narodi s pomočjo prevladujočega naroda razvijajo centralistični nacionalizem, ki mu nasprotujejo partikularni nacionalizmi. Ena vrsta nacionalizma spodbuja drugega. Državna, nacionalna in narodna identiteta se ne prekrivajo. Prezreti seveda ne kaže mobilizacijske vloge nacionalizma navzven, na področju meddržavnih (mednarodnih) odnosov, to je odnosov narodov, ki živijo v drugih nacionalnih državnih tvorbah.

V sodobnem postindustrijskem družbenem razvoju nacionalna država izgublja svoj pomen, ko izgublja svojo ekonomsko, politično, vojaško vlogo s širitvijo nadnacionalnih institucij. Procesi globalizacije, prepletanje kultur, širjenje multikulturalizma preko številnih medijev spreminjajo tudi vlogo nacionalne države v njeni zaščitni kulturni vlogi. Ekskluzivne, neomejene nacionalne suverenosti ni več, delujejo močne centrifugalne sile, ki omejujejo s širšimi integracijami nacionalno suverenost. Tako se pojavlja teza, da je nacionalizem, ki je spodbudil nastanek nacionalnih držav, sedaj postal njihov grobar. Homogenizacija kultur v industrijski dobi je bila funkcionalna zahteva trga in zahteva legitimizacije politične moči. Predvidevanja o vzporednem koncu nacionalizma z zatonom klasičnih nacionalnih držav so zgrešena. V postindustrijskih družbah bo regresivni nacionalizem izginjal, pojavljal pa se bo v mednarodnih širših tvorbah zaradi omejitev narodne avtonomije, alienacij, težav ob spreminjanju identitete, samoupravnih teženj, intervencij centraliziranih sil ipd. Delovanja centripetalnih sil – spodbudnic novega nacionalizma – v širših integriranih družbenih tvorbah ni mogoče izključiti.

S tega vidika procesi evropske politične integracije niso enostavni. Kljub modelu konfederacije evropskih narodov in deklariranemu spoštovanju regionalnih posebnosti se zastavlja vprašanje, ali je kulturno homogenost še škodi za funkcionalno zahtevo ekonomije postindustrijskega razvoja. Odpirajo se vprašanja o narodih kot hegemonih homogene kulture. Kako politični sistem, v katerem je legitimna politična moč vezana na koncept nacije, adaptirati na nadnacionalni ekonomski in kulturni razvoj? Po zatonu klasičnih nacionalnih držav se odpira vprašanje politične legitimizacije. Jo bo treba iskati v evropski, nadnacionalni tvorbi?

Povsem drugačne pa so razmere v manj razvitih družbah, obremenjenih s tradicionalizmom, težavami industrijskega razvoja in z velikimi zamudami v postindustrijskem razvoju (vzhodnoevropske družbe z Jugoslavijo). V teh družbah se začnejo graditi avtonomnejše nacionalne države, mobilizacijska vloga klasičnega nacionalizma navznoter in navzven postaja pomembna. Centrifugalne širše integracijske sile bodo namreč prav tako zaradi celovitih razvojnih zaostajanj začele delovati z zamudo. Procesi modernizacije, ki se bodo v teh družbah razširili, bodo vodili do funkcionalne diferenciacije in vzporedno z njimi se bodo pojavljali procesi dediferenciacije – spodbujeni z nacionalizmom. Procesi modernizacije z uvajanjem tržnih zakonitosti, z obsežnejšo zasebno lastnino, bodo gotovo pospešili procese socialne stratifikacije in razredne razdeljenosti ter poglobili družbeno neenakost. Ker je nacionalizem vezan na strukturo političnega sistema, ne pa na razredne interese, bo v tem obdobju pomembna ideologija za doseganje politične homogenizacije, ki bo razblinjala globlje razredne in slojne konflikte s poudarjanjem neenake delitve bogastva med narodi.⁶

⁶ – D. McCrone: Nations, States and Social Change, XII. World Congress of Sociology, Madrid 9–13 July 1990.

– R. Baubock: Dilemmas of Multicultural Societies, First Central European Sociological Conference, Ethnicity and Nations in Central Europe, Krakow 26–29 April 1990.

Vse to velja za jugoslovanske razmere. Procesi uveljavljanja avtonomije nacionalnih držav so že težavni in bodo tudi v prihodnje zaradi nasprotujočih si konceptov med vzhodnim in zahodnim delom Jugoslavije in zaradi etnično mešane sestave večine republik. Pot do večje avtonomije nacionalnih držav naj bi vodila preko ločevanja od sedanje federalne Jugoslavije in morebitnega rahlega konfederativnega povezovanja, ali preko preoblikovanja federacije. Dosedanji spopadi in konflikti, nasilje in državna represija vzbujajo skrb o načinih izpeljave teh procesov. Avtonomija nacionalnih držav zahteva ločitev od obstoječih poudarjenih elementov centralizma in hkrati pozornost, da se ne zapade v nove oblike centralizma. Ali bodo težavni procesi graditve nacionalne avtonomije dopuščali hkratno integriranje v širši družbeni prostor, brez katerega moderne nacije ne morejo obstojati? Ali bodo avtonomnejše jugoslovanske nacije, če se bodo izoblikovale, takoj usposobljene za sprostitev centrifugalnih sil in za tekovanje na evropskem prostoru z razvitimi nacijami za vključitev v ta prostor? Bodo vznburjeni partikularizmi zaradi boja za nacionalno avtonomijo mogli popustiti mednarodnim, nadnacionalnim institucijam, širjenju multikulturalizma? Bo mogoče kar takoj po pridobljeni nacionalni suverenosti pristati zaradi širših integracij na omejevanje nacionalne suverenosti, za katero so majhni narodi še posebej občutljivi? Bo mogoče vznburjeni nacionalizem in druge centripetalne sile krotiti s procesi globalizacije? Obstajajo utemeljeni sumi, da do zatona klasičnih nacionalnih držav ne bo moglo priti hkrati z njihovim oblikovanjem.

Vseobsežna tipologija mednacionalnih in medetničnih konfliktov

Že iz kompleksnih razlogov etnične mobilizacije v Jugoslaviji je mogoče soditi o raznovrstnosti in celovitosti mednacionalnih in medetničnih konfliktov v Jugoslaviji.

Ti konflikti so po svojem izvoru poudarjeno politični: narodi se spopadajo med seboj (medrepubliški in mednacionalni konflikti) in s federacijo za avtonomijo, za oblikovanje nacionalnih držav. Narodi, ki ne živijo v svojih matičnih republikah, ne priznavajo legitimite republiških oblasti, hočejo svojo avtonomijo.

Kršenje političnih, človekovih in kulturnih pravic Albancev na Kosovu rojeva njihov pasivni odpor; neuresničevanje političnih in kulturnih pravic spodbuja konflikte narodov zunaj njihovih matičnih republik, narodnih manjšin in imigrantov.

Predvidene ustavne spremembe so pomemben izvor mednacionalnih konfliktov glede na različne koncepte ureditve Jugoslavije.

Politični nacionalni konflikti dobivajo takšne razsežnosti, da se internacionalizirajo (obsodbe in intervencije mednarodnih organizacij tujih držav zaradi državne represije na Kosovu), kar je zaradi stališč Srbije in federacije do notranjega vmešavanja in strinjanja drugih republik z zunanjimi obsodbami, nov izvor mednacionalnih konfliktov. V mednacionalne konflikte v Jugoslaviji se vpletajo tudi jugoslovanski emigranti različnega nacionalnega porekla, ki določa njihove opredelitve.

Srbska država se ne pogaja z opozicijskimi silami Albancev na Kosovu in zavrača njihove zahteve. Slabi so stiki (ali pa jih sploh ni) hrvaške družbe z upornimi Srbi na Hrvaškem. Z republiškimi vodstvi, ki so v konfliktih, ni komunikacij (srbsko-hrvatsko, srbsko-slovensko vodstvo).

Zvezno državno vodstvo se pri gašenju političnih medetničnih konfliktov enostransko postavlja na stran srbskega vodstva, ali pa je indiferentno do interesov

drugih narodov. Zvezna država se ne pojavlja kot nevtralni razsodnik v mednacionalnih konfliktih in hkrati postaja nelegitimna zaradi neprisotnosti Albancev s Kosova v zvezni skupščini. Kosovski organi oblasti so razpuščeni, delujejo ilegalni organi Albancev na Kosovu. V mednacionalnih konfliktih, zaostrenih ob političnem preoblikovanju Jugoslavije, se odvija spopad za politično moč in teritorij, na kar kažejo nacionalistični programi starih in novih političnih strank. Nastajajoči partijski pluralizem (v boju za oblast) širi mednacionalne konflikte.

Okrog vojaških vprašanj se odvijajo politični mednacionalni konflikti. Vojska je večnacionalno sestavljena, vendar v poveljniškem oficirskem kadru prevladujejo pripadniki enega – srbskega naroda. Politični spopadi se vrtijo okrog nacionalne suverenosti nad teritorialno obrambo, zahtevah po služenju vojaškega roka v domači republiki, (de)politizaciji vojske ipd.

V ozadju mednacionalnih konfliktov so pomembni ekonomski izvori: delitev sredstev, pomoč razvitih nerazvitim, ekonomski sistem, ki (ne) ustreza razvitim in nerazvitim, prelivanje sredstev, srbski gospodarski bojkot slovenskih izdelkov iz političnih razlogov ipd. V zraku so konflikti delitve premoženja ob morebitnem razpadu Jugoslavije. Ker so etnične manjšine ali imigranti pripadniki nižjih socialnih slojev, se pojavi socialne in etnične stratifikacije prekrivajo, kar daje medetničnim konfliktom še socialne razsežnosti.

Seveda ne gre prezreti kulturnih vidikov mednacionalnih konfliktov. Tu so jezikovni spori in jezikovna neenakopravnost majhnih narodov in etničnih manjšin z asimilacijskimi nevarnostmi, pa globoke kulturne razlike med jugoslovanskimi narodi, povezane z religioznimi. Na Kosovu se npr. kažejo konflikti identitet glede navezanosti na rodovni način življenja ali širši teritorialni način življenja. Cerkve treh različnih prevladujočih ver v Jugoslaviji ne ostajajo zunaj mednacionalnih konfliktov.

Prerez mednacionalnih konfliktov v času pokaže, da so prikrite napetosti in latentni konflikti, ki so zgodovinsko pogojeni še posebej z dogajanjem med drugo svetovno vojno in po njej, pripeljali do manifestnih zaostrenih oblik konfliktov, ki trajajo že več let; v zadnjem času se zaostrejo in prehajajo v nasilne oblike, v etnične nemire, ki sicer še ne predstavljajo množičnih medsebojnih spopadov, ampak predvsem spopade Albancev z represivno srbsko policijo na Kosovu – v zadnjem času pa tudi spopade Srbov na Hrvaškem s hrvaško policijo. Na teh področjih prihaja občasno tudi do posameznih nasilnih dejanj med pripadniki sprtih narodov.

Hkrati gre za vrsto pojavov množičnega pasivnega odpora, za nezakonite postopke oblasti in za državno represijo, kar vse ima nacionalna obeležja. V mednacionalne konflikte so vključene državne institucije, politične stranke, množična komunikacijska sredstva in druge institucije, močne pa so tudi neformalne skupine pritiska (množični mitingi) in nezakonite politične organizacije z grožnjami in akcijami iregularnih, paramilitantnih skupin (vaške straže, prostovoljci). Med jugoslovanske medetnične in mednacionalne konflikte se še uvrščajo stavke, bojkoti in številne nasilne oblike, ki so bile že omenjene. V njih so vidne kolizije interesov in njihova izključnost ter pretežna dolgoročnejša usmeritev s sedanjim eruptivnim izražanjem. Poskusi zakonitega reševanja konfliktov se kažejo za neuspešne; dolgoročne spremembe je morebiti mogoče pričakovati z novimi ustavami, sedanje delne spremembe so imele za mednacionalne odnose bolj kozmetično

naravo. Mogoče je skleniti, da sedanji mednacionalni konflikti niso pod nazorom, da so neobvladani.⁷

Tipologija mednacionalnih in medetničnih konfliktov v Jugoslaviji je skorajda popolna, čeprav nismo mogli sistematično navesti vseh vrst konfliktov. Obstaja resna nevarnost, da bi se v prihodnje, če ne bi prišlo do učinkovitejših rešitev, izpopolnile še nekatere vrste nasilnih oblik mednacionalnih konfliktov.

Mednacionalni in medetnični konflikti spodbujajo številne druge oddaljevalne procese ali pa so po njih sami spodbujeni. To so nasprotja s pojavnimi oblikami negativnih predsodkov in stereotipov, obsežni diskriminacijski procesi, procesi etnične distance, segregacije in socialne dezorganizacije ter patologije. Med procese socialne dezorganizacije štejemo že omenjene regresivne nacionalizme, pa alienacijske procese in še posebej procese anomalije. Jugoslovanski patriotizem je bil dolgo časa vključen v socializacijske procese, vodene po ideološkem aparatu, skupaj z ideologijo socializma. Vse te vrednote se podirajo in nadomeščajo jih nacionalne, religiozne in liberalne vrednote. Monistično strukturo vrednot nadomešča pluralistična struktura. To podiranje starih vrednot in nastajanje novih spremlja obsežno breznormno, anomično dogajanje, ki odpira prostor emocionalnemu nacionalizmu. Ta pa postaja agresiven, ker vsakega pripadnika nekega naroda apriorno šteje le za etnično kategorijo, pri tem pa zanemarija razmerja etničnega z drugimi socialnimi in individualnimi dejavniki. Ali niso etnocentrične, nacionalno konfliktne manifestacije nekakšno nadomestilo za zavedanje neizmerne zaostajanja vseh jugoslovanskih narodov in etničnih manjšin za razvojem drugih evropskih narodov v Zahodni Evropi, v katero bi se radi vključili? Pripadniki jugoslovanskih narodov so razočarani nad svojim dosedanjim neuspešnim sistemom. Bodo razpleti mednacionalnih konfliktov prispevali h graditvi razvojno učinkovitejšega sistema, ki bo hkrati temeljil na medetničnih odnosih, značilnih za postindustrijske družbe? Iskanje pozitivnih odgovorov na to vprašanje utegne biti prava smer dolgoročnejšega reševanja mednacionalnih konfliktov.

Sklepi

1) Razpadanje starega socialističnega sistema v Jugoslaviji povzroča s strankarsko politično mobilizacijo hkrati etnično mobilizacijo, do katere prihaja iz različnih pobud in razlogov. Vendar je skupni imenovalec etnične mobilizacije boj za politično moč in oblast. Nedemokratsko in represivno reagiranje na nerešene medetnične probleme vzpodbuja in širi mobilizacijo na etničnih temeljih.

2) Kosovske razmere so klasični primer skrajno represivnega kolonialnega tipa medetničnih odnosov, ki je v popolnem nasprotju s sodobnimi zasnovami medetničnih odnosov. Samo zadnji so pot iz kosovske krize.

3) Raznovrstni nacionalizmi predstavljajo ideologijo, na kateri gradijo svojo politiko tako stare kot tudi nove politične sile. Nove politične sile rušijo obstoječi socialistični politični in socialnoekonomski sistem in centralistične unitarne elemente federacije, ki jih skušajo nadomestiti z avtonomnimi nacionalnimi državami; s tem pa trčijo na stare politične sile, na zagovornike močne federacije, pa tudi na interese drugih narodov in etničnih manjšin. Močni pojavi skrajnih nacionalizmov v reformnih prizadevanjih so konzervativne ovire modernejšemu razvoju. Ob prestrukturiranju Jugoslavije so nacionalizmi še posebej živi in agresivni.

⁷ Research Project on Ethnic Conflict and Development, U. N. Research Institut for Social Development, Research Planning Meeting 26-28. februar 1990.

4) Nacionalizem utrjuje narod kot skupnost in združuje narod z nacionalno državo, ta pa v postindustrijskem razvoju zgublja svoj pomen, nacionalizem pa kljub temu ostaja. V nerazvitih družbah (Jugoslavija) se začenjajo procesi graditve avtonomnih nacionalnih držav z zamudo, v zamudi pa so tudi širši integracijski procesi. Graditev nacionalnih držav in procesi socialne diferenciacije bodo okrepili homogenizacijsko vlogo nacionalizma. Hkrati procesi uveljavljanja nacionalnih držav in globalnejših integracij odpirajo številna vprašanja.

5) Tipologija mednacionalnih in medetničnih konfliktov v Jugoslaviji je vseobsežna. Med njimi pa prevladujejo po razvejanosti politični, kar sledi tudi iz boja za politično moč, ki ga štejemo za skupni imenovallec obsežne etnične mobilizacije. Posebno skrb vzbujajo nasilni, nekontrolirani konflikti, ki kažejo na nizko raven politične kulture in na neučinkovitost sistema, medvladje, večvladje, brezvladje. Mednacionalni konflikti so povezani s številnimi drugimi disjunktivnimi procesi, med katerimi je treba opozoriti na vsesplošno anomijo, ki je odprla prostor emocionalnim, agresivnim nacionalizmom.

6) Analiza mednacionalnih in medetničnih odnosov v Jugoslaviji zastavlja mnoge dileme in probleme prihodnjega razvoja. Je opozorilo in tudi skromno napotilo za trezen in racionalen izbor poti iz vrhunca krize v jugoslovanskih mednacionalnih odnosih ob njenem razpletanju.

5. oktobra 1990